

Айзек АЗИМОВ

ВЕЛИКОДУШНІ ГРИФИ

Ось уже п'ятнадцять років гурріани утримували свою базу на зворотному боці Місяця.

Безпрецедентно, нечувано! Жодному гурріанинові навіть не снилося, що можна так довго баритися. Знезаражувальні загони були наготові, наготові вже п'ятнадцять років, ладні пробиватися крізь радіоактивні хмари й рятувати все, що вдалося б іще врятувати для решток уцілілих планетян. Звичайно, за належну оплату.

Але п'ятнадцять разів планета обкрутилася навколо свого Сонця. За кожен оберт супутник оббігав навколо планети неповних тринадцять разів. А от ядерна війна за весь цей час так і не настала.

У різних точках поверхні планети цивілізації великих приматів провадили вибухи ядерних бомб. Стратосфера планети стала на диво нагрітою радіоактивними залишками. Але — ніякої війни.

Деві-ен покладав палкі надії на своє зміщення. У цій експедиції (якщо її ще можна було так назвати по п'ятнадцяти роках непевності) він був уже четвертим головнокомандувачем, а тепер неслуханно тішився з того, що має бути ще п'ятий. Тепер, коли рідний світ посилав Старшого наглядача для особистої оцінки ситуації, його зміщення могло настати швидко. Чудово!

Він стояв на поверхні Місяця, захищений оболонкою космічного скафандра, і думав про дім, про Гуррію. Під плин роздумів його довгі тонкі руки безупинно рухалися, ніби тужили (мільйоннолітній інстинкт) за прарідними деревами. На зріст він мав лише три фути. Через застелений передній щиток шолома можна було бачити його чорне зморшквате

обличчя з м'ясистим рухливим носом точно по центру. Невеличкий кущик ріденької борідки вирізнявся сліпучою білістю. В задній частині скафандра, нижче середини, була опуклість, в якій зручно розмістився куций, немов обрубаний, гурріанський хвіст.

Звісно, Деві-ен сприймав свою зовнішність як належне, однак добре усвідомлював різницю між гурріанами та всіма іншими цивілізаціями Галактики. Лише гурріани були такими низькорослими, лише вони мали хвости, лише вони були вегетаріанцями; вони єдині уникли неминучої ядерної війни, яка занапастила всі інші відомі розумні різновиди.

Він стояв на оточеній стіною рівнині, яка простяглася на стільки миль, що підвищені по колу краї (на Гуррії цю рівнину, якби вона була меншою, назвали б кратером) ховалися за обрієм. Навпроти південного гребеня стіни, де завжди був якийсь прихисток від прямих променів Сонця, виросло місто. Воно, як звичайно, почалося з тимчасового табору, але з роками туди привезли жінок, і в ньому народилися діти. Тепер там були школи і технічно досконалі гідропонні господарства, велетенські резервуари для води, тобто все, як годиться місту в безповітряному світі.

Смішно! Все лише тому, що якась там планета має ядерну зброю і не розпочинає ядерної війни.

Старший наглядач, що незабаром прибуде, безперечно, майже одразу поставить те саме запитання, яке Деві-ен безнастанно, до знемоги ставив сам собі.

Чому ще не відбулася ядерна війна?

Деві-ен спостерігав за могутніми маувами, які саме готували майданчик для посадки, загладжували нерівності і викладали керамічний настил, призначений для поглинання гіператомних струменів при посадці з тим, щоб невігоди для пасажирів усередині корабля були мінімальними.

Навіть у своїх скафандрах мауви, здавалося, променіли силою, але це була сила самих лише м'язів. За маувами видніла дрібна фігурка гурріанина, який віддавав накази, а слухняні мауви підкорялися. Природно.

З усіх цивілізацій великих приматів раса маувів оплатила гонорар у найнезвичнішій валюті — частиною самих себе — охочіше, ніж матеріальними цінностями. З багатьох поглядів ця плата виявилася на диво корисною, кращою за сталь, алюміній чи рідкісні сполуки.

Ожив і жваво зацокотів приймач Деві-ена: "Корабель у зоні видимості, сер. Прибуде протягом години".

— Дуже добре, — сказав Деві-ен. — Приготуйте мій мобіль, щоб підвезли мене до корабля перед тим, як він почне сідати.

Йому зовсім не здавалося, що все дуже добре.

Прибув Старший наглядач, оточений особистим почтом з п'яти маувів. Вони вступили в місто разом з ним, по одному обабіч і троє ззаду. Допомогли йому скинути космічний скафандр, потім поскидали свої.

Їхні тіла, вкриті тонким шаром волосся, великі обличчя з грубими рисами, широкі носи і пласкі вилиці були відразливі, але не страшні. Хоч були вони вдвічі вищі і більш як удвічі ширші від гурріанів, у їхніх очах читалася ніяковість, цілковиту покору виказували пози, злегка нахилені жилаві шиї, байдуже звислі могутні руки.

Старший наглядач відпустив маувів, і вони строєм відійшли. Звичайно, охорона маувів була йому не потрібна, але пост вимагав п'ятиосібного супроводу, та й край!

За обідом чи під час майже нескінченного ритуалу вітання справ не торкалися. А коли годилося вже лягати спати, Старший наглядач причесав маленькими пальцями свій кущик борідки і спитав:

— Скільки нам ще доведеться чекати на цю планету, капітане?

Він помітно постарів. Волосся на передпліччях посивіло, а кущики на ліктях були майже такі самі білі, як і його борідка.

— Не можу сказати, Ваша Високосте, — скромно відповів Деві-ен. — Вони не вкладаються в стандартний розвиток.

— Це й так ясно. Головне, чому не вкладаються. Раді очевидно, що ваші звіти обіцяють більше, ніж дають. Ви висуваєте теорії, яким бракує обґрунтування. Нам на Гуррії все це вже набридло. Якщо ви знаєте щось таке, про що ви нам не повідомили, то настав час усе викласти.

— Ваша Високосте, справу нелегко з'ясувати. Нам бракує досвіду, ми не вміємо стежити за планетою протягом такого тривалого часу. Донедавна ми пильнували не за тим, за чим слід. Щороку ми сподівалися, що наступного спалахне ядерна війна, і лише під час мого керування ми взялися до інтенсивнішого вивчення мешканців. Принаймні одним окупилося тривале очікування: ми вивчили деякі основні їхні мови.

— Справді? Навіть не висаджуючись на планету?

— Ми записали кілька радіопередач, — пояснив Деві-ен, — тими кораблями, які проникли в атмосферу планети для спостереження, надто в перші роки. Я опрацював їх на лінгвістичних комп'ютерах, а весь останній рік намагався збагнути зміст усього того.

Старший наглядач глянув з подивом. Його манера триматися робила зайвими будь-які емоційні вигуки.

— І ви довідалися про щось цікаве?

— Може, й так, Ваша Високосте, але я виявив таку дивовижу, а фактаж на її підтвердження такий непевний, що я не відважився офіційно повідомляти про це у звітах.

Старший наглядач зрозумів.

— Чи не могли б ви, — сказав він холодно, — пояснити свої погляди неофіційно — мені?

— З радістю, — одразу погодився Деві-ен. — Звичайно, за своєю природою мешканці планети — великі примати. І вони протиборні.

Співрозмовник Деві-ена з видимою полегкістю зітхнув, швидко облизнув язиком свого носа.

— Я мав чудну підозру, — пробурмотів він, — що вони виявляться не протиборними, і це може... Але продовжуйте, продовжуйте.

— Вони таки протиборні, — запевнив Деві-ен. — Більше, ніж можна було сподіватися.

— Чому ж тоді все інше не узгоджується?

— Якоюсь мірою узгоджується, Ваша Високосте. Після звичайного тривалого інкубаційного періоду вони почали механізуватися, а після цього звичні між великими приматами вбивства стали обертатися на справді руйнівні війни. Наприкінці найостаннішої широкомасштабної війни розроблено ядерну зброю, але війна одразу ж припинилася.

Старший наглядач кивнув.

— А потім?

— За логікою розвитку подій, — провадив Деві-ен, — незабаром після цього мала б розпочатися ядерна війна, а в ході війни ядерна зброя мала б за руйнівною потужністю швидко вдосконалитися, її мали б ужити в звичний для великих приматів спосіб, і людність швидко скоротилася б до жменьки приречених на голодну смерть недобитків у зруйнованому світі.

— Слушно, але цього не сталося. Чому?

— Є одна деталь, — сказав Деві-ен. — Як на мою думку, ці люди, з моменту початку механізації, розвивали її надто високими темпами.

— А коли й так? Яке це має значення? Тим швидше вони прийшли до ядерної зброї.

— Правильно. Але після останньої загальної війни вони й далі вдосконалюють ядерну зброю надзвичайними темпами. Ось у чім лихо. Вбивчий потенціал зріс до того, як мала нагоду розпочатися ядерна війна, а тепер він досяг рівня, коли навіть цивілізації великих приматів не відважуються воювати.

Старший наглядач широко розплющив свої очиці.

— Але таке неможливе. Мене не обходить міра обдарованості цих істот технічними талантами. Військова наука навалює рухається вперед лише під час війни.

— Може, цей закон не поширюється саме на цих істот? А коли й поширюється, то мені здається, що вони провадять війну, не справжню, а проте війну.

— Не справжню, а проте війну, — повторив Старший наглядач розгублено. — Що це має означати?

— Я не певен, — Деві-ен розпачливо похитав носом. — Саме тут мої спроби зробити логічні висновки із зібраного нами розрізненого матеріалу найменш задовільні. Ця планета має так звану Холодну Війну. Що воно таке, бог його знає, хоч холодна війна неймовірно стимулює розгортання дослідницьких робіт, вона не передбачає повного ядерного знищення.

— Неймовірно! — вигукнув Старший наглядач.

— Вона перед вами, — закінчив Деві-ен, — ця планета. Ми чекали п'ятнадцять років.

Довгі руки Старшого наглядача звелися догори, схрестилися над головою й опустилися до плечей.

— Тоді залишається одне. Рада розглянула можливість безвиході для планети, вид своєрідного нестабільного миру, що балансує на грані ядерної війни. Щось схоже на те, що ви описуєте, хоча ніхто не доглюпався до тих причин, які ви оце виклали. Але допустити такого ми не можемо.

— Не можемо, Ваша Високосте?

— Ні, — здавалося, ці слова коштували йому майже фізичного болю. — Що довше триває безвихідь, то більша небезпека, що окремі індивіди великих приматів винайдуть спосіб міжзоряних подорожей. Вони просочаться в Галактику в усій своїй протиборній силі. Розумієте?

— А далі?

Старший наглядач глибше убгав голову в плечі, ніби сам не хотів чути того, що мусив сказати.

— Якщо вони так нестійко зрівноважені, то нам слід їх злегка підштовхнути, капітане. Нам слід їх підштовхнути.

Шлунок Деві-енові зсудомило, і він раптом ще раз відчув присмак свого обіду на задній стінці горлянки.

— Підштовхнути їх, Ваша Високосте? — Він відмовлявся розуміти.

Старший наглядач виклав усе навпростець:

— Ми мусимо допомогти їм розпочати ядерну війну. — Його вигляд зраджував такий самий позив до блювоти, який відчував Деві-ен. Він прошепотів: — Ми мусимо!

Деві-ен через силу здобувся на слово. Він прошептав:

— Але як можна таке зробити, Ваша Високосте?

— Не знаю як... І не дивіться так на мене. Це не моя ухвала. Це ухвала Ради. Ви, звісно, розумієте, що сталося б з Галактикою, якби цивілізація великих приматів вийшла в космос у всій силі, не приборкана ядерною війною.

Деві-еном струснуло на таку думку. Вся ця неприборканість, випущена в Галактику! Однак він наполягав:

— Але як розпочинають ядерну війну? Як це робиться?

— Кажу вам, не знаю. Але якийсь спосіб має існувати, може, треба передати їм послання, або ж н-нагнати нищівний ураган з дощем,

запорошивши хмари. Ми багато дечого могли б зробити з їхніми погодними умовами...

— А як це зможе викликати ядерну війну? — запитав Деві-ен без запалу.

— Не зможе, мабуть. Я навів це лише як можливий варіант. От великі примати — ті мали б знати. Врешті-решт, фактично, вони самі розпочинають ядерні війни. Знання закладене у їхньому способі мислення. Такого висновку дійшла Рада.

Деві-ен почув легкий шум, то повільно бився об крісло його хвіст. Спробував утихомирити його — марна річ!

— Який висновок, Ваша Високосте?

— Взяти великого примата з поверхні планети. Викрасти одного з них.

— Дикуна?

— Це єдиний вид, який тепер існує на планеті. Певно, що дикого.

— І що ви сподіваєтеся від нього почути?

— Байдуже що, капітане. Якщо він розбалакається на будь-які теми, то психоаналіз дасть нам відповідь.

Деві-ен якомога глибше увібгав голову у простір між лопатками. Шкіра під пахвами тремтіла з огиди. Дикий індивід великого примата! Він намагався уявити собі його, не діткнутого приголомшливими наслідками ядерної війни, не зміненого впливом високоцивілізованої гурріанської євгенічної селекції.

Навіть не пробуючи приховати, що він сам поділяє Деві-єнову огиду, Старший наглядач сказав:

— Ви, капітане, очолите лови. Це на благо Галактики.

Деві-ен уже не раз бачив цю планету раніше, але щоразу, коли корабель облітав Місяць і досягав зони, звідки було видно населений світ, його огортала хвиля нездоланної туги за батьківщиною.

Планета була гарна, така схожа на Гуррію розмірами та прикметами, але дикіша й величніша. Після пустельного Місяця вигляд її діяв, мов удар.

Скільки інших подібних планет, розмірковував він, уже заведено до гурріанського контрольного реєстру. А скільки заведено нових планет, у яких скрупульозні спостерігачі відзначили сезонні зміни зовнішнього вигляду, що можна було однозначно розтлумачити як ознаку штучного культивування їстівних рослин? Скільки разів у майбутньому муситиме настати день, коли почне підвищуватися радіоактивність у стратосфері якоїсь із цих планет і коли слід буде негайно надсилати колонізаційні загони?.. Як на цю планету.

Як упевнено з самого початку гурріани бралися до діла! Ця їхня певність була майже врочиста. Деві-ен ладен був сміятися, читаючи ті перші повідомлення, якби тепер сам не вплутався у цю затію. Гурріанські розвідувальні кораблі наблизилися до планети, щоб зібрати географічну інформацію, щоб визначити населені центри. Кораблі, звичайно, примати помічали, але яке це мало значення? Все одно, думали гурріани, першої-ліпшої миті станеться останній вибух.

Першої-ліпшої миті... Але марно минали роки, і розвідувальні кораблі вирішили поводитися обачніше. Вони відлетіли назад.

Корабель Деві-ена підлітав обачно. Що й казати — місія не з найприємніших! Команда нервувалася, і ніякі запевнення Деві-ена, що великих приматів ніхто не кривдитиме, не могли її цілковито заспокоїти. Одначе і тепер справа не терпіла покvapливості. Вони мали чатувати над досить пустельною і незайманою місцевістю з нерівною поверхнею. І ось цілими днями висять вони на висоті десять миль. Певна річ, команда нервувалася ще дужче, тільки вічно незворушні мауви зберігали спокій.

Нарешті в поле зору телескопа потрапила самотня істота серед пагорбів, з довгим жезлом у руці й туго натоптаним заплічником.

Вони спускалися тихо, в надзвуковому режимі. Деві-ен особисто вів корабель. Шкіра йому бралася брижами.

Було почуто, що істота, перед тим як її схопили, проказала дві якісь тиради, і вони стали першими повідомленнями, зафіксованими для психоаналізу.

Перша тирада, коли великий примат угледів над собою корабель, зафіксована спрямованим телемікрофоном. Вона звучала так: "Господи! Летюче блюдо!"

Другу частину вислову Деві-ен зрозумів. "Летючими блюдами" називали гурріанські кораблі, і цей термін став буденним серед великих приматів у перші роки нестабільного миру.

Друге повідомлення дикун зробив, коли його завели на корабель. Він пручався з дивовижною силою, але в залізних лещатах незворушних маувів нічого не міг вдіяти.

Деві-ен, важко дихаючи, і з ледь тремтячим м'ясистим носом, ступив уперед для привітання, а істота — її неприємне безволосе обличчя лисніло від якоїсь особливої рідинної секреції — зойкнула: "Святе Толедо! Мавпа!"

І знову Деві-ен зрозумів другу частину. Цим словом в одній з основних мов планети позначали малих приматів.

З дикуном майже неможливо було працювати. Невичерпне терпіння треба було мати в роботі з ним, поки вдалося до пуття поговорити. Спочатку він одгукувався тільки низкою струсів. Дикун майже одразу збагнув, що його забирають з Землі, а думка Деві-ена, що це мало б стати для дикуна цікавою пригодою, виявилася хибною. Замість радити, дикун лопотів про свого нащадка і про самицю великого примата.

(У них є дружини та діти, співчутливо думав Деві-ен, і по-своєму вони люблять їх, дарма, що вони великі примати).

Крім того, ще потрібно було втовкмачити йому, що мауви, які пильнували й стримували його у хвилину нестями, не завдадуть кривди і в жодному разі не скалічать.

(Деві-ена нудило на саму думку, що одна розумна істота може завдати травми іншій). Але цю тему було важко обговорювати, навіть удавшись до методу тривалого заперечення. Істота з планети з великою підозрою сприймала навіть вагання. Так уже великі примати були влаштовані.

П'ятого дня, коли, мабуть, просто з виснаження, істота вже довгенько перебувала у стані спокою, вони розмовляли в приватному помешканні Деві-ена, і раптом дикун знову спалахнув, коли гурріанин сказав як про найзрозумілішу річ, що вони чекають на ядерну війну.

— Чекаєте! — вигукнула істота. — Звідки у вас така певність, що вона станеться?

Звичайно, певний Деві-ен не був, однак сказав:

— Завжди вибухає ядерна війна. І ми маємо на меті допомогти вам після неї.

— Допомогти нам після неї! — Його слова стали нерозбірні. Він несамовито вимахував руками, і мауви, які пильнували дикуна, мушили знову лагідно його стримати і вивести геть.

Деві-ен зітхнув. Кількість дикунових висловів зростала, і, мабуть, менталісти могли б їх якось використати. Власний розум Деві-ена без сторонньої допомоги нічого не міг удіяти.

А тим часом істота мала не надто квітучий вигляд. Її тіло було майже зовсім безволосе, факт, не засвідчений дистанційним спостереженням через штучні шкіри, які вони носили. Чи вони мали потребу в теплі, чи ж безволоса шкіра викликала інстинктивну огиду навіть у цього виду великих приматів? Перспективна тема для досліджень! Комп'ютерні розрахунки психологів можуть, між іншим, з'ясувати й це на основі наявних висловлювань.

Диво, та й годі! На обличчі в істоти почав з'являтися заріст, фактично густіший, ніж на гурріанському обличчі, й темніший кольором.

Найбільше непокоїло те, що дикуна утрачав здоровий вигляд. Схуд, бо мало їв, і якщо його тримати надто довго, це могло зашкодити здоров'ю. Деві-ен не мав ані найменшого бажання обтяжувати своє сумління.

Другого дня великий примат здавався цілком спокійним. Він розмовляв майже нетерпляче й сливе одразу перейшов до ядерної війни. (Тема страшенно приваблива для мислення великого примата, подумав Деві-ен).

— Ви казали, що ядерні війни вибухають неодмінно, — мовила істота. — Чи не означає це, що є ще й інші люди крім вас, мене й — оцих? — він показав на присутніх маувів.

— Є тисячі розумних різновидів істот, що населяють тисячі світів. Багато тисяч, — відповів Деві-ен.

— І всі мають ядерні війни?

— Всі, що досягли певного рівня технології. Всі, крім нас. У нас було інакше. У нас не було протиборства. Ми мали інстинкт співпраці.

— Хочете сказати, що ви знаєте про настання ядерних воєн і нічого не робите?

— Як це не робимо? — образився Деві-ен. — Звичайно, робимо. Ми намагаємося допомогти. В ранній історії мого народу, на світанку космічних мандрів, ми не розуміли великих приматів. Вони відкидали наші спроби дружити, і ми припинили такі спроби. Потім ми знайшли світи в радіоактивних руїнах. Нарешті ми натрапили на один світ у стані ядерної війни. Нас охопив жах, але годі було щось вдіяти. Поступово ми дечого навчилися. Тепер ми готові у кожний відкритий нами світ прибути на ядерній стадії. Знезаражувальне устаткування і євгенічні аналізатори у нас наготові.

— А що таке євгенічні аналізатори?

Деві-ен побудував своє речення за аналогією з тим, що знав з дикунської мови. Тепер він ретельно добирив слів:

— Ми застосовуємо селекцію і стерилізацію, щоб усунути, наскільки це можливо, протиборний елемент у зацілілого населення.

На якусь мить він подумав, що істота знову впаде в шаленство. Натомість дикун сказав, не підвищуючи голосу:

— Тобто, робите їх покірними, як оцих? — він знову показав на маувів.

— Ні-ні. Ці — зовсім інша річ. Ми просто даємо вцілілим змогу тішитися мирним, невибагливим, неагресивним соціальним життям під нашим проводом. А так вони, бачите, знищують себе, і знову б себе знищували.

— А що ви з того маєте?

Деві-ен вагаючись глянув на істоту. Чи справді є потреба пояснювати найбільшу в житті насолоду?

— Хіба ви не радієте, допомагаючи комусь іншому? — запитав він.

— Виспівуйте! А крім того? Яка вам користь?

— Звичайно, Гуррії належить виплата.

— Ха!

— Плата за збереження виду цілком справедлива, — запротестував Деві-ен, — та й витрати — треба ж їх відшкодувати! Виплата незначна і відповідна природі світу. З багатого на ліс світу це може бути річна потреба в деревині, з іншого — солі марганцю. Світ цих маувів бідний на матеріальні ресурси — тож вони самі запропонували нам певне число індивідів, щоб ті були нам за особистих помічників. Вони на диво дужі навіть як для великих приматів, а ми безболісно лікуємо їх антицеребральними препаратами.

— Щоб зробити з них зомбі!

Деві-ен трошки подумав, відгадуючи значення слова, відтак обурився:

— У жодному разі! Аби лиш зробити їх задоволеними своєю роллю особистих слуг і щоб не згадували про домівку. Нам би не хотілося, щоб вони чули себе нещасними. Вони ж бо розумні істоти!

— А якби у нас вибухнула війна, то що б ви зробили з Землею?

— Ми думали про це аж п'ятнадцять років, — сказав Деві-ен. — Ваш світ дуже багатий на залізо і розробив досконалу технологію виробництва сталі. Гадаю, що ви платитимете сталлю. — Він зітхнув. — Проте, гадаю, що в цьому разі плата не покриє наших видатків. Ми перечекали вже принаймні десять років.

— Скільки рас ви оподатковуєте таким чином?

— Точної цифри я не знаю. Але напевно понад тисячу.

— Отже, ви — маленькі володарі Галактики, чи не так? Тисяча світів знищує себе, щоб зробити внесок у ваш добробут. Знаєте, а ви не ті, за кого себе видаєте, — голос дикуна підвищився і став пронизливий. — Ви — грифи.

— Грифи? — перепитав Деві-ен, намагаючись збагнути значення слова.

— Падложери. Птахи, що чекають, поки якесь нещасне створіння сконає від спраги в пустелі, а тоді злітаються вниз, щоб з'їсти стерво.

Деві-ен відчув неміч і нудоту від викликаної в його уяві картини. Він кволо заперечив:

— Ні, ні, ми допомагаємо видам.

— Ви чекаєте, поки вибухне війна, як грифи. Хочете допомогти — відверніть війну. Не рятуйте недобитків. Рятуйте всіх.

Деві-ен збуджено замолов хвостом.

— Як нам відвернути війну? Ви нам не скажете? (Хіба відвернення війни не є зворотним боком підштовхування до війни? Коли пізнати один процес, інший стає очевидний).

Дикун завагався. Нарешті сказав:

— Полетіть туди. Поясніть ситуацію.

Деві-ен відчув гостре розчарування. Це не допоможе. Крім того...

— Висадитись серед вас? Цілком неможливо. — Його шкіра затремтіла в доброму десяткові місць на думку про перебування серед дикунів, серед тих неприручених мільярдів.

Мабуть, вираз огиди на обличчі Деві-ена був такий промовистий і очевидний, що дикун зміг розпізнати його навіть через видовий бар'єр. Він метнувся був до гурріанина, але один з маувів перехопив його буквально в повітрі, затиснувши мов у лещатах, — для цього вистачило ледь помітного напруження м'язів.

Дикун пронизливо кричав:

— Ні! Просто сиди тут і чекай! Гриф! Гриф! Гриф!

Минуло кілька днів, поки Деві-ен примусив себе знову зустрітися з дикуном. Він ледь не припустився неповаги до Старшого наглядача, коли той наполягав, що йому бракує інформації для повного аналізу психічної структури цих дикунів.

— Я певний, — сміливо сказав Деві-ен, — інформації досить, аби знайти якийсь розв'язок нашої проблеми.

Ніс Старшого наглядача тремтів, а рожевий язик облизував його у задумі.

— Для якогось там висновку, мабуть. Але на таке я не можу покластися. Ми маємо справу з незвичайними особинами. Це вже ми з'ясували. Ми не можемо дозволити собі робити помилки. Одне ясно принаймні... Ми нашттовхнулися на особин з дуже розвинутим інтелектом. Хіба що... хіба що піддослідний не відповідає стандартам своєї раси. — Здавалося, Старший наглядач засмучений такою думкою.

— Істота викликала жахливий образ того... того птаха... того...

— Грифа, — підказав Старший наглядач.

— А це виставило всю нашу місію в такому спотвореному світлі! Відтоді я не можу до пуття ні поїсти, ні поспати. Власне, боюся, як би не довелося просити відставки...

— Не раніше, ніж ми закінчимо з тим, до чого взялися, — твердо сказав Старший наглядач. — Гадаєте, що мені самому до вподоби картина... споживання стерва... Ви повинні зібрати більше інформації.

І Деві-ен нарешті ствердно кивнув. Звичайно, він розумів. Старшому наглядачеві не більше хотілося стати причиною ядерної війни, ніж будь-якому гурріанинові. І він якомога відкладав момент, коли муситиме на щось зважитися.

Деві-ен змусив себе провести ще одну розмову з дикуном. Вона виявилася просто нестерпною і останньою.

На дикуновій щоці з'явився синець: схоже, він знову чинив опір маувам. Власне, жодних сумнівів, що чинив. Він робив так уже не раз, і мауви, попри всі свої намагання не завдавати шкоди, ненароком наставили йому синця. Можна було сподіватися, що дикун помітить, як ретельно вони намагаються не завдати йому болю, і вгамується. Натомість складалося на те, що переконаність у власній безпеці тільки заохочувала його до ще більшого опору.

(Ці особини великих приматів порочні, порочні, сумовито розмірковував Деві-ен).

Понад годину змарнували вони у непотрібній балаканині; нарешті дикун сказав з несподіваною войовничістю:

— Скільки, кажете, часу ви, нещасні, вже тут?

— П'ятнадцять ваших років, — відповів Деві-ен.

— Збігається. Перші летючі блюдця помітили якраз після другої світової війни. А скільки ще залишилося до ядерної?

— Хотіли б ми знати, — з мимовільною щирістю відповів Деві-ен і враз спинився.

— А я гадав, що ядерна війна неминуча, — зауважив дикун. — Минулого разу ви згадали, що чекаєте зайвих десять років. Ви сподівалися війни десять років тому, чи не так?

— Я не можу з вами торкатися цієї теми, — сказав Деві-ен.

— Ні? — верескнув дикун. — А що ви збираєтеся робити далі? Скільки ви ще чекатимете? Чом би ледь-ледь не підштовхнути? Не чекайте так просто, грифе. Почніть війну.

— Що це ви таке говорите? — Деві-ен скочив на ноги.

— Чому ж ви тоді чекаєте, ви, паскуди... — він вимовив якесь геть незрозуміле вставне слово, а потім казав далі, задихаючись: — Чи не те саме роблять грифи, коли якась бідолашна, нещасна тварина, а деколи й людина занадто довго конає? Вони не можуть чекати. Вони вихором кидаються вниз і видзьобують очі. Чекають, поки жертва знесилиться і просто прискорюють її скін.

Деві-ен мерщій наказав вивести дикуна і пішов до себе в спальню, де його нудило кілька годин. Слово "гриф" лящало у нього в вухах, а картина конання не зникала з-перед очей.

— Ваша Високосте, — твердо сказав Деві-ен, — я більше не можу розмовляти з дикуном. Якщо вам потрібна інформація, то я не в спроможі вам допомогти.

— Знаю. — Старший наглядач мав виснажений вигляд. — Та паралель з грифами... Дуже важко сприймається. Зауважте, що цей образ на нього не впливає. Великі примати проти таких речей мають імунітет, вони черстві, безжальні. Це становить частину їхнього способу мислення. Жахливо.

— Я більше неспроможний збирати для вас інформацію.

— Все гаразд. Я розумію... Крім того, кожне додаткове повідомлення лише підтверджує первісний висновок, висновок, який, гадав я, був лише передумовою. — Він сховав свою голову в торкнуті сивиною руки. — У нас є спосіб розпочати для них ядерну війну.

— Так? Що треба зробити?

— Це щось надто прямолінійне, надто просте. Щось таке, що ніколи б не спало мені на думку. І вам також.

— А що саме, Ваша Високосте? — його серце стислося від страшного передчуття.

— У мирному стані їх утримує те, що жодна з двох майже рівних сторін не важиться взяти на себе відповідальність за початок війни. Однак, якби одна сторона наважилася, то друга — ну, скажемо прямо — відплатила б сповна.

Деві-ен кинув.

— Якщо єдина атомна бомба, — вів далі Старший наглядач, — упаде на територію будь-якої з двох сторін, то потерпілі одразу ж подумують, що її скинула друга сторона. І відчують, що не можуть чекати наступних атак. Відплата прийшла б через кілька годин, а друга сторона помстилася б у свою чергу: за кілька тижнів було б по всьому.

— Але як змусити когось із них скинути першу бомбу?

— Нам їх не змусити. Ось у чому суть. Ми самі скинемо першу бомбу.

— Що?! — Деві-ен аж поточився.

— Так-так. Обчисліть психіку великого примата, і відповідь напроситься сама.

— Але як ми можемо?

— Складемо бомбу. Це досить просто. Кораблем доправимо її і скинемо на якусь населену місцевість...

— Населену?

Старший наглядач відвів погляд і ніяково пояснив:

— Інакше пропадає весь ефект.

— Розумію, — сказав Деві-ен. У його уяві малювалися грифи, і він нічого не міг проти цього вдіяти. Він бачив їх великими, масштабно збільшеними птахами (схожими на маленькі сумирні літаючі створіння на Гуррії, лише неймовірно великі) з крилами, обіпнутими схожою на гуму шкірою і довгими, гострими як бритви дзьобами. Вони кружляли, спускалися вниз і видзьобували затуманені передсмертною агонією очі.

Руками він затулив свої очі.

— А хто поведе корабель? Хто скине бомбу? — спитав він тремтячим голосом.

Голос Старшого наглядача був не міцніший за голос Деві-ена.

— Не знаю.

— Тільки не я, — вжахнувся Деві-ен. — Я не можу. І за всі скарби світу на таке не згодиться жоден гурріакін.

Старший наглядач з жалюгідним виглядом хитався взад-вперед.

— А може, віддати наказ маувам...

— Хто ж віддасть такий наказ?

Старший наглядач важко зітхнув.

— Я зв'яжуся з Радою. У них можуть бути всі дані. Може, вони щось запропонують.

Отже, через п'ятнадцять з гаком років гурріани розбирали свою базу по той бік Місяця.

Вони нічого не домоглися. Ядерної війни між великими приматами не відбулося, і навряд чи вона могла колись відбутися.

Та попри всі майбутні страхіття, якими це загрожувало, Деві-ен нетямився від щастя. Не було рації думати про майбутнє. Тепер він покидав цей найжахливіший з жахливих світів.

Він спостерігав, як Місяць провалився вниз, а потім змалів до ясної пляминки разом із планетою і Сонцем самої системи; нарешті все це загубилося між сузір'ями.

І лише тоді всю його істоту заповнила полегкість. І лише тоді його торкнувся перший легкий докір сумління: "А могло б..."

Він сказав Старшому наглядачеві:

— А все могло б обійтися добре, якби нам не забракло терпцю. Вони могли б таки втягтися в ядерну війну.

— Ох, сумніваюся. Психічний аналіз...

Старший наглядач не доказав, але Деві-ен зрозумів. Дикуна повернули на планету з найменшою для нього шкодою. Події останніх тижнів з його пам'яті усунули. Землянина залишили біля невеликого населеного пункту неподалік від того місця, де його вперше побачили. Одноплемінники подумують, що він заблукав. А втрату ваги, синці, амнезію пояснять злигоднями, яких він зазнав.

А от шкода, якої він заподіяв...

І чого вони тільки привезли його на Місяць? Могли б ще якось присилувати себе до думки розпочати війну. Якось би подумали, як скинути бомбу, виробили б якусь обхідну, непрямую стратегію...

Але дикун своїм описом грифа все перекреслив. Він зламав Деві-ена й Старшого наглядача. Коли всю інформацію передали на Гуррію, то ефект виявився неабияким. Наказ ліквідувати базу надійшов негайно.

— Повік не братиму участі в колонізації, — сказав Деві-ен.

— З нас нікому більше не доведеться, — сумовито відгукнувся Старший наглядач. — З'являться дикуни з тієї планети, вдеруться в Галактику великі примати з їхнім способом мислення, а це — кінець...

Ніс Деві-ена засіпався. Кінець усьому, всьому доброму, що зробила Гуррія для Галактики, і всьому доброму, що вона могла б іще зробити в майбутньому.

— Нам слід було скинути... — але він не докінчив.

Яка користь із слів? Вони пожертвували б усією Галактикою, але так і не скинули б бомби. Якби змогли це зробити, то самі стали б великими приматами з їхнім способом мислення, а існують речі гірші, ніж просто кінець усього.

Деві-ен думав про грифів.

© АЗІМОВ А. Кінець Вічності: Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1990. — 768 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).

© ОНИШКО А. В., переклад з англійської, 1990.